

Marita Hietasaari

Leo Ågrenin romaanin Fädrens blod asema ja merkitys sisällissotakirjallisuudessa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Tarkastelen artikkelissani Leo Ågrenin romaanin Fädrens blod (1961) asemaa ja merkitystä sisällissotakirjallisuudessa analysoimalla teoksen vastaanottoa ja siinä esiintyviä intertekstuaalisia viittauksia. Täydennän kuvaa nostamalla esiin temaattisia yhtäläisyyksiä Fädrens blodin ja muiden sisällissotaromaanien välillä. Ågren kuvaa päähenkilönsä kautta sisällissodan vaiheet taisteluista vankileirille. Fädrens blodin rakenne monine aikatasoineen ja kertojineen heijastaa teoksen alussa ilmaistua käsitystä siitä, miten sisällissota uhmaa kaikkea kuvausta. Kritiikkiä hallitsi 1960-luvulla perinteinen kirjallisuuskäsitys, mikä näkyi vastaanotossa moitteina rakennetta kohtaan. Kriitikot nostivat vertailukohteeksi Väinö Linnan monumentaalisen Täällä Pohjantähden alla -trilogian toisen osan, vaikka Veijo Meren ja Paavo Haavikon samaan aikaan ilmestyneet modernistiset romaanit olisivat toimineet paremmin vertailukohteina. Siinä missä Linnan teos on realistinen, juonen varaan rakennettu eppinen romaani, edustaa Fädrens blod myöhäistä modernismia, jonka piirteitä ovat muun muassa poliittisuus, ironinen musta huumori ja groteski. Ågren keskustelee korostetusti suomenruotsalaisen punaisen tradition kanssa; esimerkiksi Pietarsaaren teloitukset 2.3.1918, joihin liittyvät epäselvyydet ovat ruokkineet tarinoita tähän päivään saakka, yhdistää Ågrenin niin edeltäjiinsä (Anna Bondestam) kuin myöhempiin kirjailijoihin (Kjell Westö, Lars Sund). Valkoisia tukenut kirjallisuus on läsnä muun muassa runositaatteina Bertel Gripenbergin Under fanan -teoksesta (1918), joka buokuu vihaa punaisia kohtaan. Ågrenin käsittelemät teemat – laittomat teloitukset, seksuaalinen väkivalta, vankileirihelvetti – ovat nousseet uuden sotahistorian myötä esiin paitsi tutkimuksessa myös kirjallisuudessa. Fädrens blod onkin tärkeä linkki sisällissodan jälkeisten vuosikymmenien ja 1900-luvun jälkipuoliskon ja 2000-luvun sisällissotakirjallisuuden välillä.

In this article, I examine the position and significance of Leo Ågren's novel Fädrens blod (1961) in Finnish Civil War literature by analyzing the reception of the novel and its intertextual references. Additionally, the thematic similarities between Fädrens blod and other Civil War novels are highlighted. Literary criticism in the 1960s was dominated by the traditional concept of literature, which was reflected in the reception as criticism of the multi-layered structure of the novel. Väinö Linna's realistic, plot driven Under the North Star. 2.

The Uprising (1960) served as a point of comparison even though Fädrens blod with its political nature, ironic black humor, and grotesque represents late modernism. Novel's intertextual relations with the "red" tradition of the Civil War literature, that is with those supporting socialists or expressing empathy for the losing party, are strong. The "white" literature representing the winners is present, for example, as quotes from Bertel Gripenberg's collection of poems Under fanan (1918), which exudes hatred towards the Reds. The themes addressed by Ågren – illegal executions, sexual violence, prison camps – have emerged, along with the new military history, both in research and in literature. In fact, Fädrens blod is an important link between the novels published during the first decades after the Civil War and more recently published novels.

Suomen sisällissota, suomenruotsalainen kirjallisuus, intertekstuaalisuus, kirjallisuuskritiikki, Leo Ågren

FT Marita Hietasaari, Oulun yliopisto, maritahietasaari@gmail.com

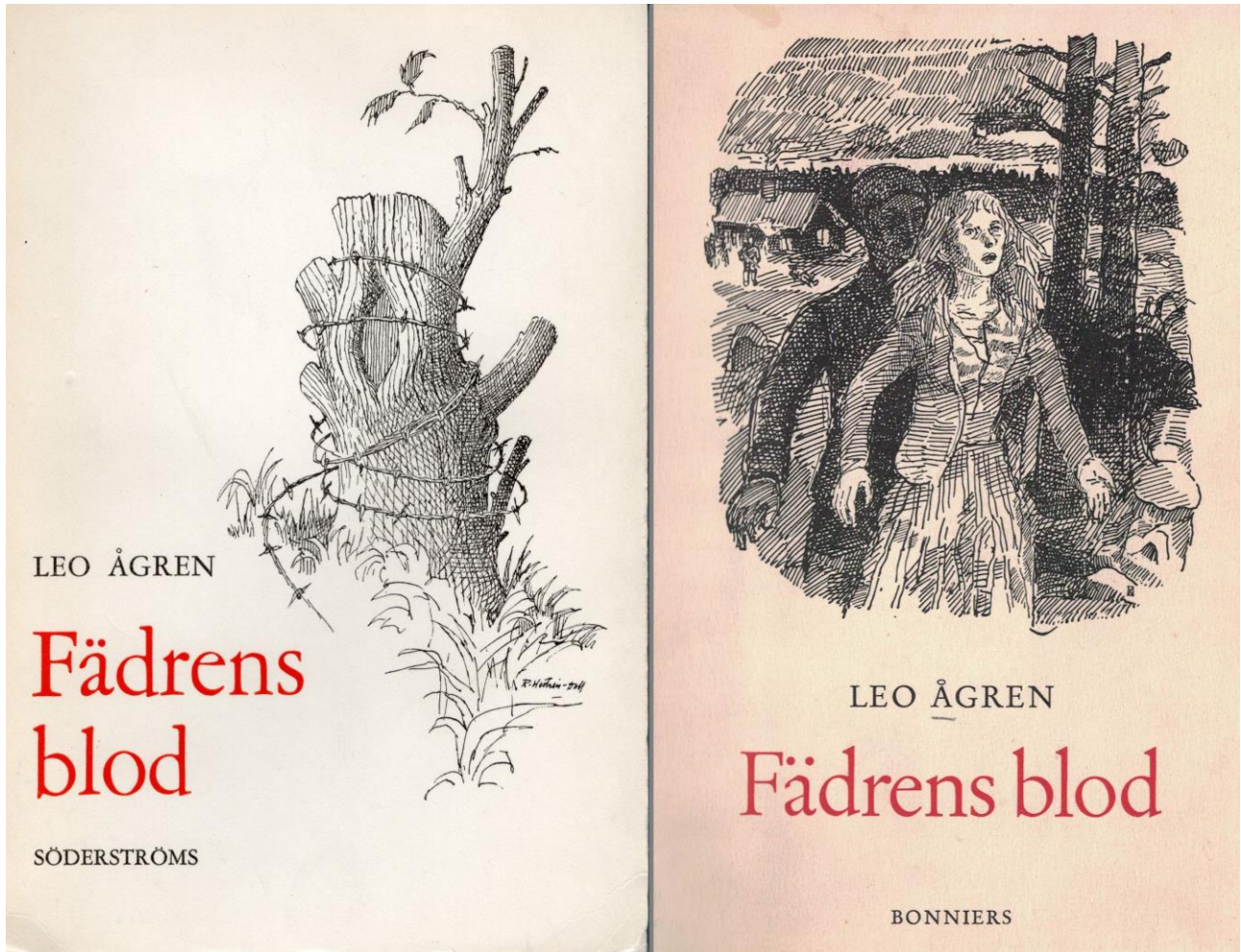
Johdanto

5 Vuosi 1960 oli sisällissotakirjallisuudessa merkittävä. Tuolloin ilmestyi Väinö Linnan Täällä Pohjantähden alla -sarjan toinen osa, joka käsitteli vuoden 1918 tapahtumia. Teos aiheutti polemiikkia paitsi tyyliään myös punaisten motiiveja ymmärtävällä asenteellaan. Samana syksynä julkaistiin kolme muuta aihetta käsittelevää teosta: Veijo Meren *Vuoden 1918 tapahtumat*, Paavo Haavikon *Yksityisiä asioita* ja Paavo Rintalan trilogian aloittava *Mummoni ja Mannerheim*.¹ Vain vuosi näiden enemmän tai vähemmän kanonisoitujen teosten jälkeen ilmestyi Leo Ågrenin *Fädrens blod*, joka sekin osallistui niin rakenteellaan kuin aiheellaan kirjalliskulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun. Sisällissodan historiankirjoitusta ja muistokulttuuria olivat tähän saakka hallinneet voittajat, mutta 1960-luvun alusta katse kääntyi yhä enenevässä määrin punaisten kokemuksiin niin kirjallisuudessa kuin tutkimuksessa.²

Uuden sotahistorian myötä huomio on viime vuosikymmeninä kohdistunut varsinaista sodankäyntiä laajemmin kulttuuri- ja kokemushistoriaan. Niin tutkijat kuin kirjailijat ovat käsitelleet muun muassa homoseksuaalisuutta, rintamaväkivaltaa ja sotilaiden huumeidenkäyttöä. Sisällissodan tutkijoita ovat kiinnostaneet esimerkiksi väkivallan ilmeneminen, sukupuolihistoria (punaisten naisten kohtalot, maskuliinisuuden rakentuminen), kirkon ja pappien rooli ja lasten kokemukset.³ Muistovuosi 2018 sai monet tutkijat tarkastelemaan sodan yhteiskunnallisia vaikutuksia ja muistamista läpi vuosikymmenien.⁴ Sota myös nähdään yhä useammin osana laajempaa maailmanpoliittista tilannetta tai sitä verrataan muualla Euroopassa käytyihin sisällissotiin.⁵

Tavoitteenani on asettaa *Fädrens blod* osaksi niin suomeksi kuin ruotsiksi kirjoitettua sisällissotakirjallisuuden traditiota. Millainen asema teoksella on yli sata vuotta jatkuneessa kirjojen virrassa? Lähestyn tutkimuskysymystäni kahdesta näkökulmasta: teoksessa käytetyt intertekstuaaliset viittaukset ja teoksen vastaanotto sanomalehdissä. Aikalaiskritiikki valottaa julkaisuaikojen kirjallista kenttää ja kertoo, miten yksi merkittävä instituutio arvotti teosta niin kirjallisesta kuin yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Intertekstuaalisuus puolestaan mahdollistaa laajemman ajallisen näkökulman niin eteen-

kuin taaksepäin. Teos rakentuu aina aiemman kirjallisuuden varaan: Ketkä olivat Ågrenin edeltäjiä? Millaisen jäljen hänen teoksensa on jättänyt myöhempään kirjallisuuteen? Kriittikkoreseption ja intertekstien valottamaa kuvaa täydennän nostamalla esiin temaattisia yhtäläisyyksiä *Fädrens blodin* ja muiden sisällissotaromaanien välillä, sillä monet edellä mainituista uuden sotahistorian tutkimista aiheista tulevat esiin teoksessa.

Kuva 1. Leo Ågrenin *Fädrens blod* ilmestyi 1961. Monet Leo Ågrenin teoksista julkaistiin niin kutsuttuina osapainoksina Ruotsissa. Vasemmalla Söderströmin ja oikealla ruotsalaisen Bonnier-kustantamon painos.

Intertekstuaalisuus eli tekstienvälisyys mielletään usein mosaiikiksi tai verkostoksi, jossa tekstit kytkeytyvät eritasoisin viittauksin toisiinsa. Julia Kristevan kehittämän käsitteen lähtökohtana on Mihail Bahtinin ajatus kielen dialogisuudesta mutta ilman sen sosiaalista funktiota. Taustalla on (jälki)strukturalistinen kielenkäsitys, jonka mukaan tekstit saattoivat viitata vain toisiin teksteihin, ei tekstien ulkopuoliseen maailmaan. Tämä käsitys murtui postkolonialistisen ja feministisen tutkimuksen myötä, sillä nämä tutkimussuunnat käsittelevät lähtökohtaisesti tekstejä, joissa viitataan reaali maailmaan.⁶ Liisa Saariluomaa lainatakseni ”toisiin teksteihin viittaaminen on keskustelua paitsi kirjallisuuden konventioiden kanssa myös sen kanssa, mitä toiset tekstit väittävät tekstien ulkopuolisesta todellisuudesta”.⁷ Leo Ågrenille tuo tekstien ulkopuolinen todellisuus on sisällissota ja sodan vaikutukset sen kokeneisiin ihmisiin.

Intertekstuaalisuutta moititaan usein siitä, että se liian laajana käsitteenä menettää arvonsa analyysin välineenä, ja niinpä sitä on pyritty rajaamaan eri tavoin. Pekka Tammi esittelee intertekstuaalisuutta käsittelevässä artikkelissaan Kyril Taranovskin (1976) subteksti-käsitteen, jonka tämä on määritellyt "jo olemassaolevaksi tekstiksi (tai joukoksi tekstejä), joka tulee esiin [...] uudessa tekstissä". Pohjateksti on tyypillisesti esimerkiksi suora tai muunneltu sitaatti, teoksen tai henkilön nimi tai epäsuora viittaus eli alluusio.⁸ Joka tapauksessa kyse on poikkeamasta, joka havahduttaa lukijan pohtimaan, miten tulkita tekstiä. Pohjateksti puolestaan johdattaa lukijan niiden intertekstien luo, joihin teksti viittaa.⁹ Markku Lehtimäki, joka on analysoinut Sofi Oksasen romaaneja, painottaa pohjatekstejä tulkinnan välineenä: ”Pohjatekstin’ eli subtekstin käsitteestä tulee analyttinen väline kaunokirjallisissa teksteissä esiintyvien tulkinnallisten kysymysten ratkaisemiseksi. Se on lukemisen tapa, jonka avulla voidaan löytää tekstien piilotettuja merkityksiä, toistuvia kuvia ja motiiveja.”¹⁰ *Fädrens blodissa* on viittauksia *Raamatusta* ja virsistä työväen laulamaan ”Kansainväliseen” ja sanomalehdissä julkaistuista uutisista Dostojevskiin, mutta keskityn analyysissäni vain niihin interteksteihin, joiden kanssa Ågrenin teos keskustelelee sisällissodan tulkinnoista.

Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa jo aiemmin paikkansa vakiinnuttanut modernismi oli saanut vahvan jalansijan suomenkielisessä proosassa 1950-luvulla edustajinaan muun muassa Antti Hyry, Veijo Meri ja Marja-Liisa Vartio. Vuosikymmentä värittivät modernistien ja traditionalistien kiistat kirjallisuuden luonteesta, rakenteesta ja suhteesta todellisuuteen. Yhtenä kiistan kohteena olivat Linnan romaanit, *Tuntematon sotilas* (1954) ja erityisesti Täällä Pohjantähden alla -trilogia, joiden juonen varaan rakennettua realistista kerrontaa pidettiin vanhanaikaisena. Jyrki Nummi näkee Linnan torjumisen johtuneen liian kapeasta kirjallisuuskäsityksestä: modernismi nähtiin koko periodia hallitsevana kirjallisena virtauksena, mikä ei jättänyt tilaa muille.¹¹ Se mikä aikalaiskriitikoilta jäi paljolti havaitsematta, oli teosten intertekstuaaliset viittaukset niin kansalliskirjallisuutemme merkkiteoksiin J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoista* Aleksis Kiven *Seitsemään veljekseen* kuin laululyriikkaan ja runoihin. Olennaista viittauksissa on niiden kriittinen funktio, kuten Nummi toteaa: ”Kaunokirjalliseen muotoon on rakennettu kulttuurikriittinen kommentaari, joka ei mahtunut [modernistien] omalakisuuutta ja autonomiaa korostavaan kirjallisuuskäsitykseen.”¹²

Modernismi on usein jaoteltu varhaiseen modernismiin (n. 1880–1910), täysmodernismiin (1910–1940) ja myöhäiseen modernismiin (1945–1970/80). Ågrenin teos sijoittuu viimeiseen vaiheeseen, joka ”asettuu täysmodernismin ja postmodernismin väliseen siirtymävaiheeseen ja on jatkanut elämäänsä rinnan postmodernismin kanssa nykypäiviin asti”. Myöhäinen modernismi suhtautui kriittisesti täysmodernismin vaikeaselkoisuuteen, elitismiin ja liialliseen subjektiivisuuteen. Sen sijaan käännyttiin takaisin ”objektiiviseen, yhteiseen ja kollektiiviseen”, ja samalla kirjallisuuden palautettiin poliittisuus ja huumori, joka usein sai ironisia ja groteskeja sävyjä.¹³ Niin Ågrenin teokset kuin hänen puheenvuoronsa kirjallisuuden merkityksestä lehdissä liittäivät hänet kyseiseen periodiin. Pohjanmaalla 1957 perustetun Liftraser-kirjailijaryhmän yksi kysymys koski modernismin jälkeisen runouden rappiota, jolla viitattiin lähinnä Edith Södergranin ja Rabbe Enckellin jäljittelijöiden vaikeaselkoihin tuotoksiin.¹⁴ Leo Ågren nosti useissa artikkeleissaan esiin kirjallisuuden merkityksen tavallisille lukijoille: nerouden linnakkeista on laskeuduttava kansan joukkoon.¹⁵

Leo Ågren ja *Fädrens blod*

Leo Ågren syntyi 1928 Uudessakaarlepyyssä perheeseen, jonka seitsemästä lapsesta neljästä tuli kirjailija. Kirjailijantyönsä ohella hän työskenteli latojana ja toimittajana niin Pietarsaareissa kuin Tukholmassa,

jossa hän kuoli 1984 alkoholismiin seurauksiin.¹⁶ Bror Rönholm näkee Ågrenin taustalla yhtenä vaikuttavana tekijänä munsalaradikalismia, jossa oli vaikutteita rauhanliikkeestä ja vasemmistoradikalismista. Yhtenä liikkeen syntyyn vaikuttaneena tekijänä tutkija Dennis Rundt mainitsee herätysliikkeet, pietismin ja baptismin, koska niiden piirissä noustiin vastustamaan valtionkirkkoa, jonka pappeja pidettiin konservatiivisina ja Ruotsalaisen kansapuolueen tukijoina. Seurauksena oli, että RKP:n sijaan monet äänestivät vasemmistoa, jonka kannatus Munsalassa oli korkeampaa kuin lähikunnissa. Uskonnolliset herätysliikkeet kehittivät siis esivaltaa vastustaviksi liikkeiksi (*antiöverhetsrörelser*) ja valmistivat näin tietä poliittiselle vasemmistolle. Taustalla oli myös rakenteellisia muutoksia, jotka olivat heikentäneet elinehtoja; esimerkiksi Munsalassa (kuulunut vuodesta 1975 Uuteenkaarlepyyhyn) suuri osa asukkaista oli vielä 1900-luvun alussa maaseutuköyhälistöä.¹⁷

Kuva 2. Leo Ågren (1928–1984). Seutukirjailija, työläiskirjailija, ekspressionisti, runoilija... Ågren kokeili rohkeasti eri tyyliä. Yhteistä hänen teoksilleen on alistettujen ja vähäosaisten puolustaminen niin maallisia kuin kirkollisia vallanpitäjiä vastaan. Kuva teoksesta *Finlands svenska litteratur 1900–2012*, red. Michel Ekman (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2014), 227, <https://www.sls.fi/publications/finlands-svenska-litteratur-1900-2012/>. Käyttöoikeus pyydetty Schildts & Söderströms - kustantamolta. Kuvan digitointi Ritva Niemi.

Ågrenin teokset saivat ilmeisyytensä näkyvyyttä niin Suomessa kuin Ruotsissa, ja häntä on pidetty 1950-luvun tärkeimpänä pohjalaisena kirjailijana.¹⁸ Tästä huolimatta Ågren on vähän tutkittu¹⁹ ja suurelle yleisölle tuntematon kirjailija. Michel Ekmanin mukaan Ågren oli rajoja ylittävä kirjailija, jonka omaleimaista tyyliä kriitikot arvioivat väärän mittapuun eli laajan epiikan mukaan. Tuva Korsström puhuu Ågrenista suurena lupauksena, sillä tämän tuotteliain vaihe kesti vain kahdeksan vuotta.²⁰

Ågren kirjoitti lyhyen kirjailijanuransa aikana seitsemän romaania, kuunnelman, näytelmän ja runokokoelman. *Hunger i skördetid* (1954) ja *Motsols* (1955) ovat osin omaelämäkerrallisia sijoittuen hänen synnyinseudulleen Uuteenkaarlepyyhyn. Teoksissa kuvataan köyhää maaseudunväkeä: mäkitupalaisia ja muita maattomia. Työläiskirjallisuuden traditio suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa ei ollut läheskään yhtä vahva kuin suomenkielisessä.²¹ Niinpä kriitikot toivottivat suomenruotsalaisen työläiskirjailijan ja maaseutuköyhälistön kuvaajan tervetulleeksi; esikuvina arvioissa mainittiin ruotsalaiset proletaarikirjailijat, kuten Jan Fridegård ja Ivar Lo-Johansson.²²

Ågrenin päätyönä pidetään niin kutsuttua Kungsåder-trilogiaa: *Kungsådern*

(1957), *När gudarna dör* (1959) ja *Fädrens blod* (1961). Teoksissa kuvataan köyhän, maattoman Gerssonin suvun ja hyvin toimeentulevan talonpoikaisen suvun kamppailua syrjäisestä maapalasta. Kaksi ensimmäistä romaania sijoittuu 1700-luvulle, kun taas kolmas osa 1900-luvun alkupuolelle. Ensimmäisen osan realistinen kerronta vaihtuu toisessa osassa groteskin sävyttämäksi ja realismin rajoja rikkovaksi kuvaukseksi epätoivoisesta taistelusta esivaltaa vastaan.²³ Kolmannessa osassa *Fädrens blod* Ågren vaihtaa jälleen tyyliä. Teos on episodimainen, useita kertoja ja kerrontatasoja omaava kuvaus vuoden 1918 kaoottisista tapahtumista. Päähenkilö Rolf Eriksson on Gerssonin suvun viimeinen. Rolfin kohtalossa kohtaavat yksityinen ja yleinen, sillä Ågren kuvaa hänen kauttaan sisällissodan päävaiheet. Rolf, joka on paikallisen työväenyhdistyksen sihteeri, taistelee pakko-otettuna valkoisten puolella, päätyy sattumalta punaisten joukkoon, ottaa osaa Tampereen taisteluihin, otetaan vangiksi Lahdessa ja viedään Fellmanin pellolle ja sieltä Tammissaaren vankileirille. Ågren käsittelee teoksessaan teemoja, jotka yhä kiinnostavat sisällissodan tutkijoita: laittomat teloitukset, seksuaalinen väkivalta, vankileirien epäinhimilliset olosuhteet sekä hävinneiden ja voittajien suhteet sodan jälkeen.²⁴ Trilogian jälkeen Ågren julkaisi vain kaksi teosta. Pienoisromaanin *Ballad* (1962) pohtii eettisiä kysymyksiä tappamisen oikeutuksesta. Ågrenin viimeiseksi jäänyt teos *Krigshistoria* (1971) on kirjallisuushistorioitsija Thomas Warburtonin sanoin ”tinkimättömän pasifistinen”.²⁵ Päähenkilönä on neuvostosotilas Leo Nilheim, joka kertoo kokemuksistaan sodassa ja sotavankina Pohjanmaalla.

Aikalaiskritiikki ja suhde Linnaan

Fädrens blod sai huomiota sekä Suomessa että Ruotsissa, ja kritiikkejä julkaistiin niin sanomalehdissä kuin kirjallisuus- ja kulttuurilehdissä. Käytettävissäni oli yhteensä 28 arviota, joista kymmenen ilmestyi Ruotsissa, kaksi suomenkielisissä ja kuusitoista suomenruotsalaisissa lehdissä. Koska tarkastelen teoksen sijoittumista sisällissotakirjallisuuden kenttään, on päähuomioni kotimaisissa kritiikeissä mutta poimin muutamia yksittäisiä ääniä Ruotsissa ilmestyneistä. *Fädrens blod* sai ristiriitaisen vastaanoton: osa kriitikoista piti teosta Ågrenin parhaana,²⁶ osa oli pettynyt edellisen romaanin *När gudarna dör* nostettua odotukset korkealle.²⁷ Tarkastelen aluksi *Fädrens blodin* rakennetta, joka hämmensi kriitikoita, ja sen jälkeen teoksen suhdetta Väinö Linnan edellisenä vuonna julkaistuun *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian toiseen osaan, joka ilmestyi Nils-Börje Stormbomin ruotsintamana nimellä *Upp trålar!* loka-marraskuun vaihteessa 1960.

Fädrens blodin kehyskertomuksessa päähenkilö Rolf Eriksson kertoo vaiheistaan sisällissodassa kahdelle Jehovan todistajalle.²⁸ Rolfin tarinat muodostavat sisäkertomukset ja teoksen varsinaisen ytimen. Teoksen alussa kirjailija-kertoja kertoo kirjoitusvaikeuksistaan ja ilmaisee vastenmielisyytensä laajaa epiikkaa kohtaan.²⁹ Lähes kaikissa arvioissa kertoja samastettiin kirjailijaan.³⁰ Kertoja kommentoi välillä tarinaa, puhuu Rolfin kanssa ja teoksen lopussa osallistuu tämän hautajaisiin; näin teokseen muodostuu vielä yksi kehyskertomus. Kertoja ei tunne saavansa otetta sodan kokeneista ihmisistä, mutta silti hänen on kirjoitettava sodasta oma versionsa. Hän toteaaakin, että ”Suomen sisällissota uhmaa jollain tapaa kaikkea kuvausta”.³¹ Ågren antaa tämän käsityksen heijastua rakenteeseen: sen sijaan että pyrkisi kirjoittamaan yhtenäisen kertomuksen sisällissodan kaoottisista tapahtumista, kertoo Ågren episodimaisia tarinoita ja rikkoo rakenteen käyttämällä useita aikatasoja ja kertojia.

Kritiikkiä hallitsi perinteinen kirjallisuuskäsitys 1960-luvun puolelle saakka,³² mikä näkyi *Fädrens blodin* vastaanotossa moitteina teoksen rakennetta kohtaan, eli kuten Ekman on todennut, aikalaiskritiikki arvioi teosta mittapuunaan laaja epiikka.³³ Tarinan siirtymistä aikatasolta toiselle kritisoitiin useissa arvioissa. *Jakobstads Tidningenin* Anders Huldénin mukaan kolmella tasolla etenevä

kertomus tuo levottomuutta taiteelliseen rakenteeseen mutta vangitsee samalla lukijan. Vaikka Huldén moittii useita kerrontatasoja, näkee hän – yhtenä harvoista – kehyskertomuksella selvän tehtävän. Teoksen tarkoituksena ei ole niinkään kuvata vuoden 1918 tapahtumia vaan sitä, miten sota, vankeus ja nöyrytykset vaikuttivat nuoreen mieheen. Rolf Eriksson pohtii tapahtumia ja ihmisten pahuutta koko elämänsä. Kehyskertomuksen avulla kirjailija tuo tämän esiin ja osoittaa, että sodan kurimuksen kokenut ei koskaan pääse siitä yli, kirjoittaa Huldén.³⁴

Fädrens blodin julkaisu vain vuosi Linnan suurteoksen jälkeen ei suosinut Ågrenia, sillä vertailulta ei voinut välttyä, mitä monet kriitikot harmittelivat.³⁵ Teoksen alussa kirjailija-kertoja perusteli romaanin kirjoittamista sillä, että se toimisi vastapainona valkoisten hallitsemalle kirjallisuudelle.³⁶ Osa kriitikoista tarttui näihin sanoihin tuoden esiin Linnan ohella muun muassa Jarl Hemmerin ja Anna Bondestamin, jotka olivat kuvanneet punaisen puolen kärsimyksiä.³⁷ Lisäksi Linnan nähtiin kuvanneen tapahtumia tasapuolisemmin ja nostaneen esiin molempien puolien rikokset, kun taas Ågrenin myötätunto oli korostuneesti punaisten puolella.³⁸ Jotkut totesivat suoraan, että Ågren ei yltänyt Linnan tasolle: Linnan teoksen nähtiin olevan taiteellisesti kypsempi ja ehjempi kokonaisuus.³⁹ *Nya Pressenin* Sören Lindgrenin mukaan Ågren ei tuo mitään uutta aiheeseen, jollei sellaiseksi katso vankileirin epäinhimillisten olojen kuvausta.⁴⁰ Ågren oli parissakin haastattelussa kertonut viimeisen osan käsittelevän sisällissotaa⁴¹ ja toivonut pystyvänsä kuvaamaan nimenomaan vankileiriaikaa.⁴² Osin penseään vastaanottoon vaikuttivat myös syvälle syöpyneet asenteet. Kuten Yasmin Nyqvist toteaa Nils-Börje Stormbomin Linna-tutkimukseen (1964) viitaten, Linnan avauksesta huolimatta sisällissodan uudelleen arviointia ei tapahtunut ja tämä heijastui myös Ågrenin romaanin vastaanottoon.⁴³

Vertailukohteita olisi ollut muitakin, sillä kuten jo totesin, vuosi 1960 oli merkittävä sisällissotakirjallisuudessa. *Västra Nylandin* Sven Willner on yksi harvoista, joka viittaa Linnan ohella Veijo Meren ja Paavo Haavikon "modernimmin rakennettuihin romaaneihin", mutta ei vie vertailua pitemmälle, vaikka juuri Meren ja Haavikon olisi luullut toimivan paremmin Linnan epiikasta poikkeavan teoksen vertailukohteina.⁴⁴ Sen sijaan Christer Kihlman vertailee laajassa arviossaan "Krig och fred i Finland" yksityiskohtaisemmin Ågrenin ja Veijo Meren tyylejä. Ågren on sitoutunut vahvasti punaisten kärsimykseen, mikä Kihlmanin mielestä tekee romaanista hajanaisen, tasapainottoman mutta toisaalta läpikotaisin intensiivisen, kun taas Meri havainnoi etäältä molempia osapuolia, jolloin hänen kuvauksensa on monisyisempi ja silti tuloksena on eheämpi kokonaisuus.⁴⁵ Vasemmistolaisen *Ny Tidin* Margaretha Romberg luettelea *Fädrens blodissa* esiintyviä "uudistetun romaanin" piirteitä: takaumat, eri kerrontatavat (ensimmäisessä persoonassa kerrotut osat, dokumentaariset osat), lukijan puhuttelu ja "monet ei-eeppiset elokuvalliset tehokeinot".⁴⁶ Tähän voisi lisätä vielä murteen ja puhekielen käytön, minkä Juhani Niemi mainitsee kirjallisuuden modernisoitumista käsittelevässä *Proosan murros* -teoksessaan yhtenä modernismin piirteenä. Niemen mukaan suomalaisessa proosassa näkyi jo 1940- ja 1950-lukujen vaihteesta lähtien postmodernismille ominaisia "fragmentoitumisen ja itsestään tietoisien ilmaisun elementtejä".⁴⁷ *Fädrens blodissa* on useita nimenomaan myöhäiseen modernismiin ja sittemmin postmodernismiin liitettyjä piirteitä, kuten metareferentiaalinen taso, joka näkyy kirjailija-kertojan kommentissa kirjoitusprosessista ja tämän esiin tuloissa.

Fädrens blod intertekstien verkostossa

Kuva 3. Leo Ågrenin *Fädrens blodin* intertekstuaalisia ja temaattisia kytköksiä muuhun sisällissotakirjallisuuteen.

”Kansainvälistä” Pohjanmaalla

Fädrens blodissa on runsaasti viittauksia (laulu)lyriikkaan, teoksessa muun muassa siteerataan runojen ja laulujen sanoja tai viitataan kappaleisiin niiden nimillä. Taisteluihin matkalla oleva nuori valkoinen sotilas lausuu V. K. E. Wichmannin (1856–1938) ”Österbotten”-runoa, joka tunnetaan ruotsinkielisen Pohjanmaan maakuntalauluna. Wichmann oli ruotsalaisuusliikkeen innokas kannattaja ja julkaisi nimellä Gånge-Rolf viikinkiajoista innoituksensa saaneita runoja, joissa ylistettiin suomenruotsalaisten germaanista perintöä.⁴⁸ Wichmannin runolla on useita merkityksiä. Ensinnäkin teoksen nimi *Fädrens blod* toistuu runossa: ”Österbotten, Österbotten, hem för trohet, mod. Dina skördar friska spira upp ur fädrens blod.”⁴⁹ Nämä sanat uskollisuudesta ja rohkeudesta sekä sadosta eli uudesta ajasta, joka nousee isien verestä jäävät vainoamaan Rolfia ja palaavat mieleen vielä silloinkin, kun hän on omiensa joukossa punakaartissa.⁵⁰ Toiseksi Rolfin voi nähdä tahtomattaan joutuneen valkoisten propagandan uhriksi, mutta samalla runon sanoma mitätöidään, sillä Rolf ei muista säkeitä oikein mutta sana *veri* toistuu joka kerta, mikä kyseenalaistaa runon hurmeisen isänmaallisuuden ja painottaa sen sijaan sodan verisiä jälkiä.⁵¹ Niin ikään tilanne, jossa runo esitetään alentaa runon sanoman. Rintamalla matkalla olevat nuoret valkoiset sotilaat juopottelevat ja metelöivät: yksi hokee, miten punaryssät ajetaan Volgalle saakka, toiset laulavat rivoja lauluja. Pohjateksteinä teoksen nimi ja runositaatti aktivoivat Wichmannin

runon ohella koko sen laajan nationalistisen repertuaarin, jossa lauletaan maan ja tulevien sukupolvien vuoksi vuodatetusta verestä ja jota vastaan Ågren teoksellaan asettuu. ”Österbotten”-runoa lausuva sotilas vaihtaakin lennosta Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoiden* nimirunoon siteeraten säkeitä kalliista isänmaasta, jota sen kansa rakastaa, vaikka joutuu syömään petteleipää.⁵² Ågren siis viljelee tyylilleen ominaista ironiaa jo teoksen otsikossa.

Niin ”Österbotten” kuin ”Kansainvälinen” ovat edustamassa taustaideologioitaan. ”Kansainvälinen” lienee maailman tunnetuin työväenlaulu, ja *Fädrens blodissa* sen laulaminen luo yhteisöllisyyttä ja antaa rohkeutta. Rolf laulaa sitä uhmakkaana hautausmaalla oltuaan kyselemässä taloista ruokaa ja saatuaan koiran peräänsä: ”Ei muuta johtajaa, ei luoja / kuin kansa kaikkivaltias. / Se yhteisönsä säättää, suojaa, / se on turva tarmokas.”⁵³ Säkeistössä puhutaan yhteisvoimasta, joka tuo pelastuksen, ja nämä sanat toistuvat teoksessa. Kuumeinen Rolf on hautausmaalla näkevinään ympärillään miehet, naiset ja lapset, jotka olivat vuosisatojen aikana kärsineet epäoikeudenmukaisuutta ja nälkää. Kuolleet kehottavat häntä käyttämään mahdollisuuttaan muuttaa asioita:

*Katso meitä! Nälkään nääntyneitä, teloitettuja, murhattuja. Meissä kaikissa näkyvät ruoskan jäljet. Sinä olet ensimmäinen, jolla on mahdollisuus murtautua tästä pabolaisen noidankehästä. Sinun ei tule hankkia oikeutta vain itsellesi vaan myös kaikille meille, jotka olimme ennen sinua. Sinä annat elämällemme arvon, merkityksen, jota meillä ei tähän mennessä ole ollut.*⁵⁴

Kohtauksessa, jossa työväenyhdistyksen miehet ovat vangittuina työväentalolla, antaa ”Kansainvälisen” laulaminen rohkeutta kohdata tuleva tuomio. Laulu nousee osittain uhmasta uskontoa kohtaan, kun osa haluaa rukoilla ja se heille sallitaan. Rolf kuitenkin kysyy, haluavatko he virsiä laulamalla osoittaa ymmärtävänsä rikoksensa ja hyväksyvänsä nöyrästi vanhan sortojumalan. Silloin työväenyhdistyksen puheenjohtaja Emil Andersson aloittaa laulun, johon yksi toisensa jälkeen kaikki yhtyvät: ”Työn orjat, sorron yöstä nouskaa / maan ääriin kuuluu kutsumus.”⁵⁵ Laulu paisuu ja sen myötä uhmakkuus ja usko siihen, että he kestäisivät tilanteen. ”Siinä tunnetilassa he olisivat kuolleet riemuiten. He olisivat huutaneet Eläköön maailmanvallankumous ja kaatuneet nyrkkit kohotettuina aamutaivasta kohti.”⁵⁶ Kuten Nyqvist on todennut, kohtauksessa Ågren tuo esiin sosialismin uskonnollisena kokemuksena.⁵⁷ Rolf saa kuitenkin mahdollisuuden pelastautua, kun hänen esimiehensä tulee pyytämään hänet takaisin töihin. Rolf epäröi. Hänen mieleensä nousevat ”Kansainvälisen” sanat ”Yhteinen on pelastuksen tie”.⁵⁸ Rolf tuntee pettelevänsä toverinsa, kun hän tarttuu odottamatta tulleseensa tilaisuuteen. Hän myös häpeää teeskenneltyä epäröintiään. Emil Anderssonin sanat ”Älä koskaan unohda meitä” tulevat kummittelemaan Rolfin mielessä koko hänen elämänsä ajan.⁵⁹

Kertomus seitsemästä teloitetusta

Luvussa ”Berättelsen om de sju korsen” Ågren kertoo Pietarsaareissa 2.3.1918 tapahtuneesta veriteosta: seitsemän miestä teloitettiin yöllä Strengbergin tupakkatehtaan seinää vasten. Kuusi miehistä oli suomenkielisen työväenyhdistyksen johtohahmoja, mutta heidän lisäksi surmattiin Vaasan läänin entinen lääninsihteeri Johannes Jääskeläinen, joka oli tullut kaupunkiin kouluttauutukseen tykistöupseeriksi. Surmia on pidetty erityisen julmina ja röyhkeinä, sillä ruumiit raahattiin teloituspaikalta työväentalon eteen ja jätettiin esille pelotteeksi muille.⁶⁰ Trygve Söderlingin mukaan nämä pikkukaupunkia järkyttäneet surmat ovat muodostuneet toistuvaksi aiheeksi suomenruotsalaisessa sisällissotakirjallisuudessa.⁶¹ Ågren kiinnittyy kertomuksellaan osaksi tätä traditiota, sillä tapahtumia ovat kuvanneet hänen edeltäjistään Anna Bondestam ja seuraajistaan Kjell Westö ja Lars Sund.

Kuva 4. Pietarsaareissa teloitettujen seitsemän miestä saivat 2.3.2018 muistolaatan surmapaikalle Strengbergin tupakkatehtaan seinälle. Kuva: Ritva Niemi.

Suomenkielisistä kirjailijoista aiheeseen on tarttunut pietarsaarelainen Kaarlo Haapanen Pietarsaari-trilogian ensimmäisessä osassa *Leskien kortteli* (1982). Tapaus herättää yhä kiinnostusta, sillä niin teloitusten syy, tuomioiden laillisuus kuin oikeudenkäyntiin osallistuneiden henkilöllisyys ovat jääneet epäselviksi. Mihin katosi pöytäkirja? Oliko kyse juhlinnan lomassa pidetystä pikaoikeudenkäynnistä? Haluttiinko surmilla vauhdittaa tulevia kutsuntoja? Oliko miehiä ensin kahdeksan, mutta yhden onnistui paeta? ⁶² Fiktion kirjoittajille salailua ja epävarmuutta sisältävät tapahtumat tarjoavat kiehtovan tilaisuuden käsitellä asiaa. Ennen kuin menen Ågrenin esitykseen, teen katsauksen aiheetta käsitteleviin tutkimuksiin. Anna Bondestamin *Jakobstad, vintern 1918 – Pietarsaaren talvi 1918* (1990), Lars Westerlundin *Massakern i Jakobstad* (1993), Marjatta Cronvallin draamadokumentti ”Laittomuuden aika” (1987) ja kaunokirjallisuutta ja historiantutkimusta yhdistelevä *Seitsemäs mies* (2007) sekä K-G Olinin *Tärningskast på liv och död* (2008) nojautuvat pitkälti samoihin lähteisiin mutta eri painotuksin.

Bondestam käsittelee tapahtumia mainitun teoksen lisäksi omaelämäkerrallisessa romaanissaan *Klyftan* (1946, suom. *Kuilu* 1967), jossa kymmenvuotias Rut pelkää valkoisten tulevan hakemaan isän. Bondestamin isä Otto Elfving, josta tuli kansanedustaja 1919, kuului Pietarsaaren suomenkieliseen työväenyhdistykseen. Hän on arvellut pelastuneensa, koska perheessä puhuttiin ruotsia. Bondestam näkee yhtenä tekijänä väkivaltaisuuksiin helmikuussa perustetun tykistökoulun, joka toi paikkakunnalle valkoisen puolen sotilaita. ⁶³ Muutoinkin yhteistyö Pietarsaareissa oleskelevien jääkärien, suojeluskuntalaisten, tsaarin armeijassa palvelleiden upseerien ja ruotsalaisten upseerien välillä oli vaikeaa, eikä hierarkiasta oltu aina yksimielisiä. ⁶⁴ Kielipoliittinen syy painottuu myös Cronvallin töissä, joissa hän käsittelee isänisänsä Johannes Jääskeläisen kohtaloa. *Seitsemäs mies* (2007) kuvaa, miten Karin

Jääskeläinen yrittää selvittää miehensä surman taustalla olleita seikkoja, mutta törmää kaikkialla vaikenemiseen ja salailuun.⁶⁵ Johannes Jääskeläisen on arveltu kyseenalaistaneen teloitusten laillisuuden ja siksi joutuneen ammutuksi. Syitä on haettu myös hänen liian läheisistä yhteyksistään sosiaalidemokraatteihin.⁶⁶

Westerlund pitää todennäköisimpänä selityksenä teloituksille jääkäripäällystön Mannerheimia ja muita ”ryssänupseereja” kohtaan tuntemaa vastenmielisyyttä. Surmilla uhmattiin Mannerheimin 25.2. lähettämää kiertokirjettä, joka kielsi sotaoikeuksien perustamisen.⁶⁷ Edellisistä poiketen Olin puolustaa virallista ja lehdissä julkaistua tietoa tapahtumista: teloitetut olivat suunnitelleet sabotaasia tykistöä vastaan johtajanaan Johannes Jääskeläinen. Olin pohjaa esityksensä arkistomateriaaliin ja erityisesti kahden teloituksiin osallistuneen lausuntoihin: Erkki Pohjasen ja Albert Mattssonin, joista jälkimmäinen kieltäytyi ampumasta vankeja. Olin pyrkii todistamaan oikeudenkäynnin lailliseksi ja samalla kumoamaan Bondestamin, Westerlundin ja Cronvallin johtopäätökset. Hänen mielestään oikeudenkäyntejä oli kaksi; iltapäivällä tuomittiin aiemmin pidätetyt kolme miestä ja illalla klo 22 kuulusteltiin ja tuomittiin samana iltana kiinni otetut kolme sekä Jääskeläinen. Olin kumoaa sitkeän huhun juovuksissa pidetystä oikeusistunnosta sillä, että näin varhain illasta puheenjohtajana toiminut jääkärimajuri Lauri Malmberg ja muut sotaoikeuteen osallistuneet eivät voineet vielä olla humalassa. Teloitusten piti tapahtua metsässä kaupungin ulkopuolella, mutta ilmeisesti sankan lumisateen vuoksi pysähdyttiin Strengbergin tehtaan kulmalle, jossa tuomiot laitettiin täytäntöön. Tämä tarkoittaisi sitä, että päätös ruumiiden viemisestä työväentalon eteen ja niiden jättämisestä esille tehtiin paikan päällä, mutta tätä tekijä ei kommentoi. Olin ryöpyttää etenkin Westerlundia vasemmistosympatioista moittien hänen teostaan tarkoitushakuisiksi. Cronvallin väitteet siitä, että taustalla olisi ollut kielipolitiikka ja viha suomenkielisiä kohtaan – kuusi surmatuista kuului suomenkieliseen työväenyhdistykseen ja Jääskeläinen oli lääninsihteerinä ajanut muun muassa suomenkielisen koulun perustamista – kirjoittaja tyrmää sillä, että myös Malmberg oli suomenkielinen. Olin päättää surmista kertovan luvun kysymykseen ”Fortsättning följer?”, ja epäilemättä jatkoa seuraa.⁶⁸ Populaarihistoriallinen teos sai myönteisen vastaanoton mutta myös moitteita puolueellisuudesta ja puutteellisesta lähdekritiikistä mitä tulee voittajien historiankirjoitukseen.⁶⁹

Ågrenin kertomusta teloitettavien kuolemasta värittävät ironia ja groteski: kapinen koira nuolee kuolleiden aivokudosta⁷⁰ ja lapset potkivat verisiä jääkokkareita. Seuraavana päivänä, kun Rolf tulee paikalle, ei työväentalolla ole enää vahteja:

*Eivät kuolleet tarvitse vartijaa, eivät kuolleet pakene, eivät kuolleet kiibota.
Vai – kiibottavatko sittenkin? Kuolleet puhuvat eläville jäätyneestä ruumiskasasta. Lumi on imenyt heidän verensä, lumi on värjätynyt punaiseksi.*⁷¹

Alun negaatio ja toisteisuus korostavat järkyttävää tapahtumaa, minkä jälkeen kuitenkin todetaan miesten kuolleinakin todistavan aatteensa puolesta. Rolf on kauhuissaan: miten ruumiita voi olla seitsemän, kun hän on elossa? Seitsemäs teloitettu on Artur Kosonen, joka oli ilmestynyt seppä Wärnbergin pajalle kymmenen vuotta aiemmin. Wärnberg otti pojan luokseen, antoi käydä koulua ja otti töihin pajaan. Poika liittyi suojeluskuntaan, koska halusi upseeriksi. Yksi vangituista syyttää poikaa petturiksi kutsuen tätä haukkumanimellä ”inlandstiggarsatan”, mikä kertoo sisämaasta tulleen kerjäläispojan olevan suomalainen. Kosonen valitaan yhdeksi teloittajista, mutta hän ei pysty ampumaan kasvatti-isäänsä vaan hyökkää teloituskomppaniaa johtavan upseerin kimppuun. Seurauksena Kosonen määrätään ammuttavien riviin, sillä upseerin sanoin ”punainen sekin on sielultaan”.⁷² Tarina kaupunkiin tulleesta köyhästä kerjäläispojasta ja hänet suojuinsa ottavasta miehestä toistuu vähän eri muodossa Lars

Sundin romaanissa *Tre systrar och en berättare* (2014, suom. *Kolme sisarta ja yksi kertoja*). Oletan Sundin varioivan Ågrenin kertomaa tarinaa, mutta on toki mahdollista, että molemmat viittaavat aikaisempaan kirjalliseen tai suulliseen lähteeseen. Sundin versiossa Kaarlo Nestorinpoika juoksee kaupungin sontakuskin Yrjö Kronqvistin karrujen eteen. Kronqvist ei henno viedä laihaa ja piestyä poikaa poliisille vaan antaa jäädä luokseen. Vaikka Kronqvist on eronnut punakaartista sen sorruttua väkivaltaisuuksiin, hänet pidätetään helmikuun lopulla ja teloitetaan.⁷³

Sundin lailla Kjell Westö asettaa teoksessaan *Vådan av att vara Skrake* (2000, suom. *Isän nimeen*) yhden henkilöistään keskelle tapahtumia: Leonard eli Leo Skrake on kolmetoistavuotias, kun hänet otetaan kiireapulaiseksi hotellille, jossa tuomioista päätetään. Tapahtumien lisäksi päähenkilön nimi Leo on mielestäni suora viittaus Leo Ågreniin.⁷⁴ Leo joutuu tarjoilemaan Sällskapsklubbenille, johon kuului niin jääkäreitä, suojeluskuntalaisia kuin kaupungin porvareita. Ilta on kiireinen ja sekava. Myöhemmin Leo toteaa: ”Muistan paljon siitä mitä sanottiin, mutta en muista varmasti keitä siellä oli, enkä sitä kuka sanoi mitään.”⁷⁵ Kertoja toteaa Leon tällä tavalla noudattaneen tahtomattaan ”Tupakkakaupungin omertaa” eli vaienneen tapahtumista.

Ågrenin teoksessa Rolf kaivertaa myöhemmin naulalla seitsemän ristiä kohtaan, johon luodit olivat osuneet. Tähän viittaa myös luvun otsikko ”Kertomus seitsemästä rististä”. Söderlingin mukaan tarina risteistä esiintyi ensimmäistä kertaa *Fädrens blodissa*, josta se siirtyi myöhempiin teoksiin.⁷⁶ Kirjailija-kertoja mainitsee nähneensä ristit vielä 42 vuotta tapahtumien jälkeen eli teoksen nykyhetkessä vuonna 1960. Westön versiossa Tupakkatehtaan seinään vuosikymmenestä toiseen ilmestyvät kahdeksan ristiä maalataan heti piiloon. Sundilla puolestaan ristejä on yhdeksän. Tarina risteistä, oli se sitten tarua tai totta, on osoittautunut sitkeäksi ja nousee yhä esiin Pietarsaaren surmista kertovissa lehtiartikkeleissa.⁷⁷

Sekä Sund että Westö viittaavat tykistökoulun johtajan, kreivi Hamiltonin laatimaan tiedonantoon, jonka mukaan mainitut seitsemän miestä oli tuomittu maanpetoksesta. *Kaleva* puhuu salaliitosta, joka ”oli suunnitellut katalia tekoja”. Kapinallisten kerrotaan tunnustaneen syyllisyytensä, ja Johannes Jääskeläinen mainitaan salaliiton perustajana ja sieluna.⁷⁸ Sundin teoksen alkuteksti siteeraa sanatarkasti paikallislehden tiedonantoa mutta mainitsee teloitettujen tilalla oman fiktiivisen henkilönsä:

Vasta seitsemäntenä [PO: kuudentena] päivänä maaliskuuta paikallislehden sivulla kolme oli pieni ilmoitus, jossa kaupungin sotilaskomentaja teki tiettäväksi että sotatuomioistuim, joka käsitteli maanpetoksia sekä laillisen hallituksen vastaista vebkeilyä, johon oli ryhdytty yksissä tuumin venäläisen perivihollisen kanssa, oli tuominnut käymäläntyhjentäjä Yrjö Kronqvistin ja kahdeksan muuta henkilöä kuolemaan, ja tuomio oli pantu täytäntöön teloittamalla.⁷⁹

Tyly tiedonanto monta päivää teloitusten jälkeen, syytökset, joita on pidetty tekaistuina, dokumenttien katoaminen ja viranomaisten vaikeneminen vihjaavat teloitusten olleen laittomia. Tieto surmista onkin jäänyt elämään monenlaisina tarinoina, ja on näin tullut osaksi sisällissodan muistokulttuuriamme.

Keskustelua valkoisen armeijan hovirunoilijan kanssa

Suurin osa Ågrenin interteksteistä kuuluu punaiseen traditioon, mutta yksi säie ulottuu vuoteen 1918 ja yhteen kiivaimmista valkoisia tukeneista kirjailijoista. Kyseessä on Bertel Gripenberg, jonka runoja Ågren siteeraa viiden luvun alussa.⁸⁰ Gripenberg oli arvostettu ja palkittu runoilija, jolle ennustettiin jopa

Nobel-palkintoa, mutta nykyään hänet muistetaan valkoista armeijaa ylistävästä runokokoelmastaan *Under fanan* (1918), joka huokuu vihaa punaisia kohtaan,⁸¹ ja juuri tämän kokoelman kanssa Ågren keskustelee. Gripenberg näki suomenruotsalaiset läntisten arvojen puolustajana idän uhkaa vastaan ja suomalaiset alempiarvoisena rotuna. Sisällissota oli hänelle sotaa venäläisiä ja heihin liittyneitä suomalaisia ”punaroistoja” ja ”hyeenoja”⁸² vastaan. Gripenberg identifioitui vahvasti valkoisiin, mikä sai hänet tuntemaan toveruutta valkoisten puolella taistelevia kohtaan luokka- ja kielieroista huolimatta.⁸³ Gripenberg jatkoi hyökkäystä hävinneitä ja heidän edustamaansa aatemaailmaa kohtaan vielä pitkään sodan jälkeen niin teoksissaan kuin lehtien palstoilla. Pettymys sisällissodan jälkeiseen politiikkaan sai Gripenbergin näkemään niin lapuanliikkeessä kuin Hitlerin valtaannousussa vastavoiman vihaamalleen kommunismille. Anna Möller-Sibeliuksen laajassa tutkimuksessaan analysoinut runojen ohella Gripenbergin vastaanottoa ja jälkimainetta kirjallisuushistoriallisissa teoksissa ja nyansoinut runoilijan kuvaa sivuuttamatta kielteisiä puolia.⁸⁴

Käsittelen seuraavaksi tarkemmin kahta Gripenberg-sitaattia. Ensimmäinen on luvusta, joka kertoo olosuhteista Fellmanin pellolla, jonne Rolf tovereineen päätyi antauduttuaan Lahdessa. Kyse on kokoomaleiristä, jonne huhti-toukokuun vaihteessa koottiin suuri määrä punaisia – arviot vaihtelevat 20000–28000 henkilön välillä.⁸⁵ Joukossa oli vangittujen kaartilaisien ohella myös lapsia ja naisia. Suurin osa joutui oleskelemaan ulkona, ennen kuin vankeja alettiin siirtää muihin leireihin. Yöt olivat kylmiä, ruoka oli huonoa ja niukkaa, ja suuressa joukossa alkoivat pian taudit levitä, mikä teloitusten ohella lisäsi kuolleisuutta.⁸⁶ Sitaatti on Gripenbergin runosta ”Ett sanningens ord”, jonka kahdesta viimeisestä

Kuva 5. Punaisia Fellmanin pellolla keväällä 1918. Valkoisia paenneiden kaartilaisien mukana oli paljon naisia ja lapsia. Kuva: Labden museoiden kuvakokoelmat (Finna.fi). Käyttöoikeudet: CC BY 4.0.

säkeistöstä Ågren on yhdistellyt otteen teokseensa. Gripenberg käyttää jälleen eläin- ja kasvimaailemasta tuttuja vertauskohteita osoittamaan vastustajien petomaisuutta: hän vertaa punaisia ohdakkeisiin, jotka eivät tuota hedelmiä ja hyeenoihin, jotka eivät koskaan kesyynny. Tämäkään ei vielä riitä, sillä runoilijan mielestä punaiset on hävitettävä kokonaan maan päältä: ”Ja Suomen raakalaismaiset punaiset, / jotka uneksivat ryöstöistä ja murhista, / on hävitettävä ja karkotettava / vapautetusta maastamme.”⁸⁷ Möller-Sibeliuksen (182) toteaa runon muistuttavan poliittista kirjoitusta, joka on vain välttävästi muokattu säkeiksi. Taustalla hän näkee Gustave Le Bonin *Joukkosielu*-teoksen myötä suosioon nousseen teorian siitä, miten joukkoja hallitsevat tunteet ja mielivalta. Teoksen vaikutus näkyy muissakin sisällissotaromaaneissa, joista yhtenä esimerkkinä Möller-Sibeliuksen mainitsee V. A. Koskenniemen runoteoksen *Nuori Anssi* (1918).⁸⁸ Kuin vastineena Gripenbergin kostonhimoisille säkeille, Ågren kuvaa Rolfin kokemana leirin todellisuutta: vangit olivat säiden armoilla, ensimmäisiä kuolonuhreja olivat lapset, aamuisin pidettiin nimenhuuto, jossa mainitut saivat lapion olalleen, eivätkä tulleet enää takaisin. Rolf ihmettelee, miksi joukossa on niin paljon naisia ja lapsia: Mitä he olivat tehneet?⁸⁹

Toiseksi käsittelen Gripenberg-sitaatin luvusta, jossa kerrotaan, miten valkoisten joukkue jääkärikapteeninsa johdolla raiskaa nuoren naisen. Sitaatti on runosta ”I ledet”, jossa runoilija ylistää samanmielisten miesten yhteyttä, sitä kuinka kaikilla on yhteinen tahto: ”Kuinka suloista on unohtaa oma itsensä / tulla tuhansien joukossa yhdeksi aalloksi / joka lyö rantaan samalla iskulla / iankaikkisen valon valaisemana.”⁹⁰ Kuten edellä käsitellyssä runossa ”Ett sanningens ord”, näkyy tässäkin Le Bonin teoria joukkojen käyttäytymisestä mutta nyt positiivisena voimana. Gripenberg halusi vaikuttaa ja johtaa runoillaan, mikä tulee eri tavoin esiin näissäkin runoissa.⁹¹ Laajennan kohtauksen käsittelyä osoittamalla temaattisia yhtäläisyyksiä Ågrenin *Fädrens blodin*, muiden sisällissotaromaanien ja 2000-luvun tutkimusintressien välillä.

17

Rolf on pakko-otettu valkoisten armeijaan. Eräänä iltana joukkue osuu metsätorpalle, juuri kun nuori nainen on raahaamassa isänsä ruumista pihalta pois. Tyttöä ei ammuta heti, onhan hän nuori ja kaunis, joten hänelle on muutakin käyttöä, toteaa kertoja sarkastisesti. Rolf poistuu tuvasta, sillä häntä inhottaa katsoa, miten miehet odottavat vuoroaan ”sotilaallisessa järjestyksessä” ja häpäisevät kaiken sen, mitä väittävät puolustavansa. Kun tyttö astuu ulos, ja Koskinen tulee perässä kivääriään ladaten, astuu Rolf tytön luo ja kulkee hänen takanaan koko matkan metsän suojaan, jotta Koskinen ei voisi ampua tätä. ”Koskinen oli oppinut sotataidon suuremmissa yhteydessä ja tiesi miten tällaiset asiat viedään loppuun.”⁹² Vihjaus jääkärialiupseeri Koskisen Saksassa saamasta sukupuolitaudista ja ironinen huomautus hänen kyseenalaisista toimintatavoistaan pudottavat valkoisen armeijan eliittisotilaan korokkeeltaan. Kontrasti luvussa kuvatun raiskauksen ja Gripenbergin runositaatin välillä saa paatoksellisen korupuheen yhtenä miehenä taistelemisesta kuulostamaan ylevän sijaan irvokkaalta.

Suojellessaan tyttöä Rolf ajattelee myös sodan loppua: tytön on jätävä eloon kertomaan kokemastaan vääryydestä. Teoksessa kirjoittaminen ja todistaminen ovat monella tapaa läsnä. Rolf on kirjoittanut kokemuksistaan koosteen, jota hän kutsuu ”Paholaisen kirjaksi” (*Djävulens bok*) ja jonka pohjalta hän kertoo tarinaansa kahdelle Jehovan todistajalle – Rolfin kertomuksen nähtiin joissakin kritiikeissä muodostavan vastavoiman kuuntelijoiden propagoimalle todistukselle valtakunnastaan.⁹³ Kirjailija-kertoja keskustelelee Rolfin kanssa, käy haastattelemassa häntä vankileirikokemuksista ja kirjoittaa hänen tarinansa, jonka voimme lukea Leo Ågrenin romaanista *Fädrens blod*. Muistaminen ja unohtaminen ovat teoksen tärkeimpiä motiiveja ja kiertyvät toisiinsa monin tavoin. Teoksen alussa kirjailija-kertoja muistuttaa, että emme saa unohtaa vuotta 1918: ”Ei haittaa vaikka vuodet ovat kuluneet – haudat ja kärsimys ovat jäljellä.”⁹⁴ Haastattelun lopuksi Rolf pohtii muistamisen merkitystä:

Emme luultavasti koskaan pysty unohtamaan [...], mutta emme myöskään saa muistaa liikaa. Meidän ei pidä tuntea vihaa ja kostoa – emme kuitenkaan voi muuttaa menneisyyttä. Se mitä kerran tapahtui, on peruuttamatonta. Eikä kosto muuta mitään. Juuri senhän me saimme kokea keskitysleirillä. Mutta meidän on katsottava tulevaisuuteen, yritettävä estää ihmiskuntaa aloittamasta aina uudestaan kiduttamista ja tappamista.⁹⁵

Sitaatissa kiteytyy teoksen sanoma: ei vihaa eikä kostoa, mutta emme saa unohtakaan. Monet kriitikot nostivat juuri tämän kohdan keskeiseksi.⁹⁶ Vaikka *Fädrens blod* on yksipuolinen, se ei kannata vihaa, vaan tarkentaa ja nyansoi F. E. Sillanpään, Väinö Linnan, Veijo Meren, Jarl Hemmerin ja Anna Bondestamin teosten rinnalla sisällissodan kuvaa, joka on ollut pitkään voittajien historiankirjoituksen vääristämää, kirjoittaa Stormbom *Hufvudstadsbladetissa*.⁹⁷ *Fädrens blodissa* esiin tuleva pasifismi nousee pääteemaksi Ågrenin seuraavissa romaaneissa *Ballad* ja *Krigshistoria*.

Käsitelty kohta on yksi teoksen merkityksellisimmistä, ja esimerkiksi Bonnierin julkaiseman laitoksen kansi kuvaa Rolfin suojelemassa tyttöä ampumiselta. Seksuaalinen väkivalta on osa sodankäyntiä: vihollisnaisen raiskaaminen alistaa ja häpäisee uhrin lisäksi hänen edustamansa kansan tai etnisen tai uskonnollisen ryhmän, johon hän kuuluu.⁹⁸ Vuosituhannen vaihteessa ja sen jälkeen alettiin sisällissotaa ja toisen maailmansodan aikaa kuvaavissa romaaneissa käsitellä yhä enemmän seksuaalista väkivaltaa.⁹⁹ Yksi linkki Ågrenin teoksen ja esimerkiksi Kjell Westön raiskauksen aiheuttamaa pitkäkestoista traumaa kuvaavan *Hägring 38* (2013, suom. *Kangastus 38*) välillä on Ralf Nordgrenin *Det har aldrig hänt* (1977, suom. *Sellaista ei tapahtunut*, 1978), jossa Vårdön huoraksi itseään nimittävä Ester kertoo kuinka Rukoushuoneelle majoittuneet miehet vuoroaan odottaen raiskaavat hänet.¹⁰⁰ Uuden sotahistorian myötä on sisällissodassa tutkimuksen kohteeksi nousseet punaiset naiset, joista ovat kirjoittaneet muun muassa Tiina Lintunen teoksessaan *Punaisten naisten tiet* (2017) ja Virva Liski teoksessaan *Vankileirin selviytyjät: tubat naista Santahaminassa 1918* (2020).¹⁰¹ Kaunokirjallisuudessa Anneli Kannon *Veriruuusut* (2008) on yksi ensimmäisiä romaaneja, joka kertoo punakaartiin liittyneistä naisista ja kuvaa myös raiskauksia ja laittomia teloituksia.¹⁰² Vaikka 2000-luvun sisällissotaromaaneissa seksuaalisen väkivallan kuvaus on enemmän normi kuin poikkeus, on epäselvää, kuinka paljon raiskauksia sodan aikana ja vankileireillä todellisuudessa tapahtui. Raiskauksista ei löydy mainintoja dokumenteista, sillä uhrit häpesivät ja tekijät vaikenivat. Sen sijaan muisteluksissa asia on nostettu esiin, mutta häpeän vuoksi kertoja on ulkopuolinen, ei uhri itse.¹⁰³ Nykykäsityksen mukaan raiskauksia tapahtui, mutta ei laajamittaisesti.¹⁰⁴

Kun Rolf teoksen lopulla kuvaa kirjailija-kertojalle, miten hän tapasi raikatun tytön uudelleen, hän myös kertoo joutuneensa vartijan seksuaalisesti hyväksikäyttämäksi vankileirillä. Tuntemastaan nöyrytyksestä huolimatta Rolf toteaa, ettei olisi selvinnyt leiriltä hengissä ilman vartijan apua. *Fädrens*

MAINOS

TÄMÄ ON TARINA, JOTA EI SAA UNOHTAA

MUISTI.ORG

blod on yksi harvoja sisällissotaromaaneja, joissa kuvataan homoseksuaalisuutta. Martti Laineen 1937 ilmestynyt *Kuulu* kohahdutti kielteisellä kuvallaan valkoisista. Kuten Ågrenin romaanissa myös *Kuulussa* vartija painostaa päähenkilön suhteeseen kanssaan.¹⁰⁵ Siinä missä Laine kohun seurauksena vaihtoi nimensä Larniksi,¹⁰⁶ Rolfin kokemusta ei nähdäkseen mainita arviossa.¹⁰⁷ Uudemmassa kirjallisuudessa homoseksuaalisuus tulee esiin muun muassa Leena Landerin romaanissa *Käskey* (2003) ja Asko Sahlbergin romaanissa *Tammilehto* (2004).

Sitaatit Gripenbergin runoista tuovat *Fädrens blodin* vuoden 1918 valkoisen diskurssin,¹⁰⁸ jota vastaan Ågren käy kuvaamalla toisaalta päähenkilönsä ja muiden punaisten kurjia olosuhteita, toisaalta valkoisten laittomuuksia. Sodan päätyttyä valkoisten äänitorveksi jäänyt sanomalehdistö täyttyi punaisten hirmutekoja kuvaavalla propagandalla. Kuten jo Jaakko Paavolainen on tutkimuksessaan punaisesta terroristista todennut, väitteet olivat suureksi osaksi perättömiä, mutta silti niitä ei koskaan kumottu. Paavolaisen mukaan ne vaikuttivat yhä laajasti 1960-luvulla.¹⁰⁹ Tästä näkökulmasta kirjailija-kertojan ajatus siitä, että *Fädrens blod* tasapainottaisi "historian vaaka" ei tunnu liioittelulta.

Lopuksi

Leo Ågrenin romaanin *Fädrens blod* asema yli satavuotisessa sisällissotakirjallisuudessamme ei ole aivan yksiselitteinen. Yhtäältä se osallistui muiden 1960-luvun alussa julkaistujen teosten kanssa keskusteluun sisällissodan tulkinnoista kertomalla tapahtumista häviäjien näkökulmasta, toisaalta se jäi vuotta aiemmin ilmestyneen Väinö Linnan monumentaalisen *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian toisen osan varjoon. Ågrenin myöhäistä modernismia edustavan teoksen ei katsottu yltäneen samaan eepiseen laajuuteen, eheyteen eikä tasapuolisuuteen kuin Linnan romaanin. *Fädrens blodia* ei ole suomennettu, mikä tietysti on vähentänyt sen mahdollisuuksia vaikuttaa kulttuuriseen muistiimme sodasta. Ågren on kuitenkin tavoittanut suomenkieliset lukijat välillisesti Lars Sundin ja Kjell Westön kautta, sillä heidän romaaneissaan on viitteitä *Fädrens blodin*. Ågrenin tavoin niin Westö kuin Sund kertovat Pietarsaareissa 2.3.1918 tehdyistä surmista, joihin liittyvät epäselvyydet ja salailu ovat ruokkineet erilaisia huhuja ja tarinoita tähän päivään saakka. Myöhäisen modernismin asema postmodernismin edeltäjänä luo luonnollisen yhteyden näiden suuntausten välille, joten ei ihme, jos Ågrenin *Fädrens blodin* ja Sundin ja Westön teosten välillä on näkevinään myös muita yhtäläisyyksiä, kuten esimerkiksi ironinen, usein musta huumori ja poliittisuus.

Ågren keskustelee korostetusti suomenruotsalaisen punaisen tradition kanssa, mutta myös valkoisten kirjallisuus on läsnä runositaatteina Bertel Gripenbergin *Under fanan* -teoksesta ja viittauksina V. K. E. Wichmannin kansallismieliseen runoon ”Österbotten”. Vastakohtana Gripenberg-sitaateille, jotka huokuvat vihaa ja inhoa punaisia kohtaan, Ågren osoittaa todellisuuden, köyhyyden ja nälän, jossa monet elivät ja joka sai unelmoimaan paremmasta tulevaisuudesta. Pohjatekstinä ”Österbotten”-runon säkeet isien verestä kasvavasta sadosta aktivoivat taustalla olevan laajan kirjallisen perinteen, jota vastaan Ågren asettuu. Teoksen nimi *Fädrens blod* on ironinen poiminta kyseisestä runosta.

Useita artikkeleita Ågrenista kirjoittaneen Mauritz Edströmin mielestä Ågren oli edellä aikaansa ennakkoiden 1960-luvun lopun poliittista radikalismia ja yhteiskunnallista kritiikkiä.¹¹⁰ Edström näkee Ågrenin teoksen korostavan sisällissotaa kaikkien yhteisenä onnettomuutena.¹¹¹ Huomio on kiinnostava, sillä tämä näkökanta on yleistynyt kylmän sodan jälkeisissä tulkinnoissa ja painottuu useissa 1990- ja 2000-luvulla kirjoitetuissa romaaneissa.¹¹² Kuten edellä olen tuonut esiin, monet Ågrenin käsittelemistä teemoista – laittomat teloitukset, seksuaalinen väkivalta, vankileirihelveti – ovat korostetusti esillä

nykykirjallisuudessa. Ågrenin *Fädrens blod* onkin tärkeä linkki sisällissodan jälkeisten vuosikymmenien ja 1900-luvun jälkipuoliskon ja 2000-luvun sisällissotakirjallisuuden välillä.

* Artikkelin on osa suomenruotsalaista sisällissotakirjallisuutta tutkivaa hankettani, jota Svenska litteratursällskapet i Finland on tukenut seuraavista rahastoista: Ragnar, Ester, Rolf och Margareta Bergboms fond, Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond I ja Selma, Ingrid och Lars Wasastjernas fond. Kiitän myös vertaisarvioijia monista hyvistä huomioista. Artikkelin linkit on tarkistettu 26.6.2024.

¹ Ensimmäinen osa päättyy sisällissodan alkuun. Toinen osa *Mummoni ja Marsalkka*, joka ilmestyi syyskuussa 1961, kuvaa ajanjaksoa sisällissodasta talvisotaan.

² Tiina Lintunen & Anne Heimo, ”Monisärmäinen punainen historia. 100 vuotta punaisten historiakulttuuria,” *Ennen ja nyt – historian tietosanommat* 21, 4 (2021): 31, <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.108036>; Tuomas Tepora, ”Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918,” teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius, suomenkielinen toimitus Kati Pitkänen, (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 326–332.

³ *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (Helsinki: Minerva, 2006); Tuomas Tepora & Aapo Roselius, ”Johdanto: sisällissota ja historiatutkimus,” teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius, suomenkielinen toimitus Kati Pitkänen (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 21; Lintunen & Heimo, ”Monisärmäinen punainen historia,” 34.

⁴ Risto Alapuro, ”Coping with the civil war of 1918 in twenty-first century Finland,” teoksessa *Historical injustice and democratic transition in Eastern Asia and Northern Europe: ghosts at the table of democracy*, eds. Kenneth Christie & Robert Cribb (London: RoutledgeCurzon, 2002), 169–183; Tuomas Tepora, ”Satavuotinen sota? Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista,” *Historiallinen aikakauskirja* 116, 2 (2018): 181–188, <https://journal.fi/haik/article/view/140512>.

⁵ Jukka Kekkonen, *Kun aseet puhuvat: poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa* (Helsinki: Art House, 2016).

⁶ Liisa Saariluoma, ”Saatteeksi,” teoksessa *Interteksti ja konteksti*, toim. Liisa Saariluoma & Marja-Leena Hakkarainen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 701 (Helsinki: SKS, 1998), 7–10.

⁷ Saariluoma, ”Saatteeksi,” 11.

⁸ Pekka Tammi, ”Tekstistä, subtekstistä ja intertekstuaalisista kytkennöistä. Johdatusta Kiril Taranovskin analyysimetodiin,” teoksessa *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*, toim. Auli Viikari (Helsinki: SKS, 1991), 66, 75–90; Vesa Heikkinen, Petri Lauerma & Ulla Tiililä, ”Intertekstuaalisuus,” teoksessa *Genreanalyysi: tekstilajitutkimuksen käsikirja* (Helsinki: Gaudeamus, 2012), 100–108.

⁹ Kristina Malmio, ”Babes in the wood? Intertekstuaalisuus ja subteksti Solveig von Schoultzin novellissa ’Även dina kameler’,” *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* nro 3 (2007): 28–29, <https://doi.org/10.30665/av.74700>.

¹⁰ Markku Lehtimäki, *Sofi Oksasen romaanitaide: kertomus, etiikka, retoriikka* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022), 134, <https://doi.org/10.21435/skst.1482>.

¹¹ Jyrki Nummi, ”Myöhästynyt traditionalisti: Väinö Linna ja 50-luvun poetiikka,” *Parnasso* 44, 2 (1994): 212. Ks. myös Juhani Niemi, *Proosan murros: kertovan kirjallisuuden modernisoituminen Suomessa 1940-luvulta 1960-luvulle*, (Helsinki: SKS, 1995), 18–21.

¹² Nummi, ”Myöhästynyt traditionalisti,” 211.

¹³ Jyrki Nummi, Erika Laamanen & Matias Koriseva, ”Myöhäinen modernismi Suomen kirjallisuudessa,” *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*, nro 2017–2018 (2018): 96, 100–102.

¹⁴ Liftraser-kirjoitusryhmän nostattamasta laajasta debatista, ks. Gösta Ågren, ”Liftraser. En finlandssvensk litteraturdebatt 1957,” teoksessa *Presshistoriska och andra studier*, red. Patrick Bruun, Olof Mustelin (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1983), 259–271; ks. myös Hietasaari, Marita, ”Leo Ågrenin *Kungsådern* ja *När gudarna dör* aikalaiskritiikin valossa,” *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 20, 3 (2023): 47–48, <https://doi.org/10.30665/av.128892>.

¹⁵ Ks. esim. Leo Ågren, ”Dikten är för människan,” *Jakobstads Tidning*, 28.09.1957, 3, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2583208?page=3>.

¹⁶ Tuva Korsström, *Från Lexå till Glitterscenen: finlandssvenska tidbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013* (Helsingfors: Schildts & Södeströms, 2013), 110–113.

¹⁷ Bror Rönnholm, ”Sprickor genom Svenskfinland,” teoksessa *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel*, utgiven av Clas Zilliacus (Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 2000), 256–257; Dennis Rundt, *Munsalaradikalismen: en studie i politisk mobilisering och etablering* (Åbo: Åbo Akademi förlag, 1992), 6–11, 85, 105–107.

¹⁸ Sven Willner, *Det anonyma 50-talet* (Helsingfors: Söderström & C:o, 1988), 46; Michel Ekman, ”Femtiotalprosa II: folklivsskildring,” teoksessa *Finlandssvenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet. Uppslagsdel*, utgiven av Clas Zilliacus (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland), 243–247.

¹⁹ Yasmin Nyqvist on tutkinut luokkaeroja sekä sosialismin ja uskonnon suhdetta Kungsåder-trilogiassa, ks. Yasmin Nyqvist, ”He ä ju klart att överbeitin bar rätt att klubb hästin min”. *Klassproblematik i Leo Ågrens Kungsådertrilogi ur ett diskursanalytiskt perspektiv* (Avhandling pro gradu i litteraturvetenskap, Åbo Akademi, 2009); Yasmin Nyqvist, ”Brödets och mänsklighetens religion. Socialism, tro och tvivel i Leo Ågrens Kungsådertrilogi, särskilt *Fädrens blod*,” teoksessa *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse*, redaktörer Matias Kaihovirta & Christoffer Holm (Helsingfors: Sällskapet för arbetarrörelsens historia och arbetarkultur i Finland, 2022), 239–281, <http://hdl.handle.net/10138/339574>. Olen itse kirjoittanut artikkelit *Fädrens blod* -romaanin kielestä ja *Kungsådern* ja *När gudarna dör* -romaanin aikalaiskritiikistä, ks. Hietasaari, Marita, ”Spyor, blod och träck?: Språklig variation i Leo Ågrens inbördeskrigsskildring *Fädrens blod*,” *Historiska och litteraturhistoriska studier* 98 (2023): 77–108, <https://doi.org/10.30667/hls.124684>. Hietasaari, ”Leo Ågrenin *Kungsådern*,” 42–59.

²⁰ Ekman, ”Femtiotalprosa II,” 246; Korsström, *Från Lexå till Glitterscenen*, 113.

- ²¹ Yasmin Nyqvist, ”Anna Bondestam som arbetarförfattare. En marknadsförings- och receptionsanalys,” *Samlaren. Tidskrift för forskning om svensk och annan nordisk litteratur* 142 (2021): 50, 60, <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1643763/FULLTEXT01.pdf>.
- ²² Ks. esim. Ole Torvalds, ”Tre prosadebutanter,” *Abo Underrättelser* 25.11.1954, 4, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2682944?page=4>.
- ²³ Teosten sisällöstä ja vastaanotosta, ks. Hietasaari, ”Leo Ågrenin *Kungsådern*”.
- ²⁴ Ks. esim. Tiina Kinnunen, ”Sisällissodan muistokulttuuri kylmän sodan jälkeen: uusvanhoja ja uusia tulkintoja,” teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius, suomenkielinen toimitus Kati Pitkänen, (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 352–356.
- ²⁵ Thomas Warburton, *Attio är finlandssvensk litteratur* (Helsingfors: Holger Schildts förlag, 1984), 273. Söderströms ei ottanut *Krigshistorian* käsikirjoitusta julkaistavakseen, vaan teos ilmestyi Ruotsissa. Korsström, *Från Lexä till Glitterscenen*, 113. Suomenokset teoksista ja arvioista ovat omiani, jollei toisin mainita. Lyhyistä sitaateista ei ole alkutekstiä viitteissä.
- ²⁶ Ks. esim. Sven Willner, ”Leo Ågren och 1918,” *Västra Nyland* 24.8.1961, 2, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2635798?page=2>; [Margaretha Romberg] M–a R., ”Ondskans år 1918. Leo Ågrens trilogi fullbordad,” *Ny Tid* 25.8.1961, 6, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2583740?page=6>.
- ²⁷ Ks. esim. [Nils-Börje Stormbom] N-B. S., ”Leo Ågren om inbördeskriget,” *Hufvudstadsbladet*, 24.8.1961, 7, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2425773?page=7>.
- ²⁸ Jehovan todistajat kuten monien muiden uskonnollisten liikkeiden jäsenet olivat aseistakieltäytyjiä, ja esimerkiksi sisällissodan aikana Pohjanmaalla – etenkin Munsalassa – esiintyi kutsuntakarkuruutta. Kalevi Kalemaa, *Sankareita vai pelkureita: suomalaisen aseistakieltäytymisen historia* (Helsinki: Tammi, 2014), 69–70, 168–169. *Fädrens blodissa* korostuu kuitenkin toisen miehen sukulaisuus Rolfin vastustajaan ja mahdollisuus sovintoon. Mies kiistää Rolfin kertomuksen siitä, että hänen isänsä olisi kohdellut Rolfia ja tämän sukua huonosti.
- ²⁹ Gösta Ågrenin mukaan kertojan esiin tuomat vaikeudet ja pohdinnat vastaavat hyvin pitkälle todellisuutta. Leo Ågren oli tietoinen Linnan suunnitelmasta julkaista sisällissotaa käsittelevä teos ja oli huolissaan siitä, että tulisi näyttämään jäljittelijältä. G. Ågren, *En man gick genom stormen*, 54–59, 80–81.
- ³⁰ Esim. Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget,” 7; Willner, ”Leo Ågren och 1918,” 2.
- ³¹ ”Finlands inbördeskrig trotsar på något sätt all beskrivning.” Leo Ågren, *Fädrens blod* (Helsingfors: Söderström & C:o, 1961), 6 (jatkoksa FB).
- ³² Niemi, *Proosan murros*, 18.
- ³³ Ekman, ”Femtiotalprosa II,” 246.
- ³⁴ [Huldén, Anders] A. Hn., ”Att förstå 1918,” *Jakobstads Tidning* 24.8.1961, 3, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2585133?page=3>.
- ³⁵ Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget,” 7; [Hjalmer J. Wahlroos] H. J. W., ”Leo Ågrens roman från hatets år,” *Borgäbladet* 24.08.1961, 3, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2585505?page=3>.
- ³⁶ Ks. FB, 7.
- ³⁷ Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget,” 7; Gösta Attorps, ”Finland 1918,” *Svenska Dagbladet* 25.8.1961.
- ³⁸ Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget,” 7.
- ³⁹ Wahlroos, ”Leo Ågrens roman från hatets år,” 2.
- ⁴⁰ Sören Lindgren, ”Sanningen och ondskan i inbördeskrigets larm,” *Nya Pressen*. 24.8.1961, 5, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2530579?page=5>.
- ⁴¹ Bengt Pihlström, ”Idéroman Leo Ågrens nästa – inbördeskriget i slutdelen?,” *Nya Pressen* 23.10.1958, 6, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2535979?page=6>. [Per-Erik Kevin] Kevin, ”Fattigas skildrare jobbar som sattare skriver på natten,” *Hufvudstadsbladet*, 29.8.1959, 1, 4, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2420948?page=1>.
- ⁴² Kevin, ”Fattigas skildrare,” 4.
- ⁴³ Nyqvist, ”’Brödets och mänsklighetens religion,’” 249–251.
- ⁴⁴ Willner, ”Leo Ågren och 1918,” 2
- ⁴⁵ Christer Kihlman, ”Krig och fred i Finland,” *Bonniers litterära magasin* 1.1.1962, 54–57.
- ⁴⁶ Romberg, ”Ondskans år 1918,” 6.
- ⁴⁷ Niemi, *Proosan murros*, 153–154.
- ⁴⁸ Lars-Folke Landgrén, ”Wichmann, Viktor Karl Emil,” *Biografiskt lexikon för Finland*, elektronisk utgåva, (Svenska litteratursällskapet i Finland, 2007), <https://www.blf.fi/artikel.php?id=2975>; ks. myös Warburton, *Attio är finlandssvensk litteratur*, 95.
- ⁴⁹ FB, 97.
- ⁵⁰ Ks. FB, 129, 133, 135, 138.
- ⁵¹ Ks. myös Hietasaari, ”Spyor, blod och träck,” 93.
- ⁵² FB, 97. Ks. myös esim. *Vänrikkien runot ”Vårt land” / ”Maamme” ja ”Fänrikens helsing” / ”Vänrikin tervehdys”*. J. L. Runeberg, *Vänrikki Stoolin tarinat. Fänrik Ståls sägner*, suom. Paavo Cajander (Porvoo: WSOY, 1998), 8–9, 268–269; V. A. Koskenniemen runoelmassa *Nuori Anssi* puhutaan vapauden veritouosta ja siitä, miten kallis maa on ostettu sankarien

verellä. V. A. Koskenniemi, *Nuori Anssi*, toinen painos (Porvoo: WSOY, 1918/1919), 27, 29. Gripenbergin runossa ”Finlands framtid” kerrotaan Suomen tulevaisuuden nousevan veljien verestä ja veren kastelevan tulevaisuuden kylvön. Gripenberg, *Under fanan*, 19. Ågren siteeraa kyseisen säkeen loppuosaa, ks. FB, 223.

⁵³ I höjden räddarn vi ej hälsa / ej gudar, furstar stå oss bi. / Nej, själva vilja vi oss frälsa / och samfärd skall vår räddning bli. FB, 46. Eugene Pottierin 1871 kirjoittaman ”Internationalen” sävelsi Pierre Degeyter 1888. Otto Wille Kuusinen, Yrjö Sirola ja Sulo Wuolijoki suomensivat laulun 1905. Ruotsinkieliset sanat ovat Henrik Menanderin. *Tjöväens laulukirja*, toim. Virpi Kari (Helsinki: F-Kustannus, 2007), 8, 14; *FBFs sångbok: 100 arbetarsånger i urval* (Helsingfors: Folkets Bildningsförbund, 1981), 5–6.

⁵⁴ ”Se på oss bara! Ihjälsvultna, avrättade, mördade. Alla bär vi ärr efter piskan. Du är den första som har möjlighet att bryta dig loss ur denna djävulens trolldom. Du skall inte bara skaffa dig själv upprättelse utan också oss, alla dem som var före dig. Du skall ge våra liv värde, en betydelse som vi hittills saknat.” FB, 47.

⁵⁵ ”Upp slavar ut alla stater / som hungern bojar lagt uppå.” FB, 77.

⁵⁶ ”På denna känslopp skulle de ha dött med fröjd. De skulle ha ropat Leve världsrevolutionen och fallit med händerna knutna mot morgonhimlen.” FB, 78.

⁵⁷ Nyqvist, ”Brödets och mänsklighetens religion,” 262–263.

⁵⁸ Leo Ågren, ”Seitsemäs teloitettu,” suom. Elvi Sinervo, *Kansan joulu* 10, 1961. ”Samfärd skall vår räddning bli.” FB, 80.

⁵⁹ ”Glöm oss aldrig.” FB, 82.

⁶⁰ Ks. esim. Anna Bondestam, *Jakobstad, vinter 1918 = Pietarsaaren talvi 1918* (Pietarsaari: Pietarsaaren museo, 1990), 56.

⁶¹ Trygve Söderling, ”1918 i prosa – några tips (2),” *Ny Tid* 19.2.2018, <https://www.nytid.fi/2018/02/1918-i-prosa-nagra-tips-2/>.

⁶² Bondestam kertoo kahdeksannesta, pakoon päässeestä miehestä, jota olisi piiloteltu perheen kesähuvilalla ja myöhemmin viety Ruotsiin. Bondestam, *Jakobstad, vinter 1918*, 81–83.

⁶³ Bondestam, *Jakobstad, vinter 1918*, 5–6, 85–86.

⁶⁴ K-G [Karl-Gustav] Olin, *Tärningskast på liv och död* (Jakobstad: Olimex, 2008), 446–453.

⁶⁵ Marjatta Cronvall, *Seitsemäs mies* (Helsinki: Edita, 2007).

⁶⁶ Lars Westerlund, *Massakern i Jakobstad: klubbblin, jägarprotest och privatjustis* (Helsingfors: [Folkkontraktet i Finland], 1993), 149–152.

⁶⁷ Westerlund, *Massakern i Jakobstad*, 164–168.

⁶⁸ Olin, *Tärningskast*, 10–13, 446–497.

23

⁶⁹ Marcus Jansson, ”Tendensöst om kampen för frihet,” *Österbottens Tidning* 22.11.2008, 9; Kansalliskirjaston digitaalset aineistot <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2642672?page=9>; Bror Rönnholm, ”Jägare som tyska spioner,” *Åbo Underrättelser*, 23.12.2008, 6 Kansalliskirjaston digitaalset aineistot <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2523943?page=6>.

⁷⁰ Tämän groteskin yksityiskohdan toistaa muun muassa Olin, ks. *Tärningskast*, 12.

⁷¹ Leo Ågren, ”Seitsemäs teloitettu,” 11. ”Döda män behöver man inte vakta, döda män flyr inte, döda män agiterar inte. Eller – gör de det ändå? De döda talar till de levande där de ligger i en frusen hög. Snön har sugit i sig deras blod, snön har blivit blodröd.” FB, 85.

⁷² Ågren, ”Seitsemäs teloitettu,” 11. ”För han är nog röd i själ och hjärta han med, sa officern.” FB, 87.

⁷³ Lars Sund, *Tre systrar och en berättare* (Stockholm: Nordstedts, 2014), Nio kors; Lars Sund, *Kolme sisarta ja yksi kertoja*, suom. Helene Bützow (Helsinki: Schildts & Södertströms, 2014), 406–421.

⁷⁴ Tämän kaltaisia kytköksiä todellisiin henkilöihin on Westö käyttänyt muuallakin, esimerkiksi *Hägring 38* -teoksessa (2013, suom. *Kangastus 38*) Matilda Wiikin sukunimi viittaa vasemmistolaiseen poliitikoon K. H. Wiikin, joka toimi kansanvaltuuskunnassa sisällissodan aikana. Kjell Westö, ”Att jaga en hägring,” teoksessa Kjell Westö, *Hägring 38*, (Helsingfors: Schildts & Södertströms, 2021), 326.

⁷⁵ Kjell Westö, *Isän nimeen*, suom. Katriina Savolainen (Helsinki: Otava, 2000), 196. ”Jag minns mycket av det som sades, men jag minns inte med säkerhet vilka som var där och inte vem som sa vad.” Kjell Westö, *Vådan av att vara Skrake* (Helsingfors: Söderström & C:o, 2000), 167.

⁷⁶ Söderling, ”1918 i prosa – några tips (2)”.

⁷⁷ Ks. esim. Peter Lodenius, ”De sju korsen,” *Ny Tid* 13.03.1998, 8–9, Kansalliskirjaston digitaalset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2295970?page=8>.

⁷⁸ ”Maanpelturien katala ai'e estetty,” *Kaleva* 5.3.1918, 2, Kansalliskirjaston digitaalset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1236256?page=2>.

⁷⁹ Sund, *Kolme sisarta*, 421. ”Först den sjätte mars ingick i ortstidningen en petitnotis på sidan tre, vari militärbefälhavaren här i staden lät meddela att krigsrätten för landsförräderi och stämplingar mot landets lagliga regering i förbund med den ryska arvienden dömt latrinkusken Yrjö Kronqvist och åtta andra personer till livets förlust och domen har satts i verkställighet genom arkebusering.” Sund, *Tre systrar*, Nio kors.

⁸⁰ Ks. FB, 35, 105, 124, 148, 223.

⁸¹ Vaikka Gripenberg ei luopunut näkökannastaan, hän onnistui Anna Möller-Sibeliuksen mukaan runokokoelmassaan *Vid gränsen* (1930) pidättäytymään vihasta ja kuvaamaan sotaa yleisestä ja myyttisestä näkökulmasta. Runokokoelma sai ylistävän vastaanoton ja kirjailija Nobel-ehdokkuuden. Anna Möller-Sibeliuksen, *Roll, retorik och modernitet i Bertel Gripenbergs lyrik* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2015), 224, 304.

⁸² Michel Ekman luettelee kolmattakymmentä Gripenbergin runoissaan punaisista käyttämää haukkumasananaa, joista monet viittaavat eläin ja kasvimaailmaan. Michel Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svensket och finsket hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011), 245.

⁸³ Ekman, *Må vi blicka tillbaka*, 248.

⁸⁴ Möller-Sibeli, *Roll, retorik och modernitet*, 210–216, passim.

⁸⁵ Sami Suodenjoki, ”Vankileirit,” teoksessa *Sisällissodan pikekujittiläinen*, toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu, toinen painos (Helsinki: WSOY, 2009/2010), 339; Jaakko Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918* (Helsinki: Tammi, 1971), 45.

⁸⁶ Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918*, 45–48.

⁸⁷ ”Ty aldrig bär tistelen frukter / och aldrig blir hyenan tam. / Och Finlands förråde röda / som drömman om rov och mord, / de skola rotas ut och fördrivas / ifrån vår befriade jord.” FB, 148. Kaksi ensimmäistä säettä on runon viimeisen säkeistön keskeltä ja neljä viimeistä muodostavat toiseksi viimeisen säkeistön. Ensimmäinen säe on Gripenbergillä muodossa: ”Ty aldrig bär tisteln fikon”. Gripenberg, *Under fanan*, 80.

⁸⁸ Möller-Sibeli, *Roll, retorik och modernitet*, 150–151, 182–183.

⁸⁹ FB, 148–149.

⁹⁰ Hur skönt att glömma sitt eget jag, / att blifva en våg bland tusen, / som slå mot stranden med samma slag / belysta av evighetsljusen. FB, 105; Vrt. Gripenberg, *Under fanan*, 47.

⁹¹ Möller-Sibeli, *Roll, retorik och modernitet*, 150–152, 160.

⁹² ”Koskinen hade lärt sig krigets konst i större sammanhang, och han visste hur en sådan här sak skulle slutföras.” FB, 107.

⁹³ Ks. esim. Willner, ”Leo Ågren och 1918,” 2.

⁹⁴ ”Det gör ingenting att ären gått – gravarna och lidandet finns kvar.” FB, 7.

⁹⁵ ”Vi kommer nog inte att någonsin kunna glömma [...], men vi får inte heller minnas alltför mycket. Det är inte hat och hämndlust vi skall känna – vi kan ändå inte förändra det förflutna. Det som en gång har skett är ohjälpligt. Och hämnden kan inte ändra någonting. Det var ju just den vi fick känna av i koncentrationslägret. Men vi måste rikta in oss på framtiden, söka förhindra att mänskligheten ideligen på nytt börjar plåga och döda –.” FB, 167.

⁹⁶ Ks. esim. Ole Torvalds, ”Inte hat och hämnd...,” *Åbo Underrättelser* 2.9.1961, 3, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2676492?page=3>.

⁹⁷ Stormbom, ”Leo Ågren om inbördeskriget,” 7.

⁹⁸ Ks. esim. Sari Näre, *Helsinki veressä: naiset, lapset ja nuoret vuoden 1918 sodassa* (Helsinki: Tammi, 2018), 7.2. Sukupuolinen väkivalta vankileireillä.

⁹⁹ Kinnunen, ”Sisällissodan muistokulttuuri,” 354–355.

¹⁰⁰ Ralf Nordgren, *Det har aldrig hänt* (Helsingfors: Schildt, 1977), 91; Ralf Nordgren, *Sellaista ei tapahtunut* (Helsinki: Kirjayhtymä, 1978), 94. Teoksessa kirjailija-kertoja yrittää selvittää, miksi Ahvenanmaan Vårdössä teloitettiin kaksi punakaartilasta keväällä 1918. Yhteistä *Fädrens blodin* kanssa on myös monitasoinen kerrontarakenne.

¹⁰¹ Ks. esim. Lintunen & Heimo, ”Monisärmäinen punainen historia”, 34–37. Uuden sotahistorian tutkimusaiheista, ks. myös *Ihminen sodassa. Suomalaisien kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (Helsinki: Minerva, 2006).

¹⁰² Anneli Kanto, *Veriruuusut* (Helsinki: Gummerus, 2008).

¹⁰³ Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet* (Helsingissä: Otava, 2017), 94.

¹⁰⁴ Ks. esim. Lintunen, *Punaisten naisten tiet*, 94; Virva Liski, *Vankileirin selviytyjät*, Yhteistyötä ja hyväksikäyttöä.

¹⁰⁵ Martti Laine, *Kuulu: kertomus eräästä ihmiskohtalosta* (Helsinki: Kirjailijain kustannusliike, 1937).

¹⁰⁶ Lasse Koskela katsoo nimen vaihdon johtuneen ainakin osittain kohusta. Lasse Koskela, ”Larni, Martti (1909–1993),” teoksessa *Kansallisbiografia-verkojulkaisu. Studia Biographica* 4, (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–), <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-004974>.

¹⁰⁷ Poikkeuksena voi pitää Sten-Olof Westmanin mainintaa siitä, että Ågren löytää valkoiselta puolen vain lahtareita, sadisteja ja kieroutuneita (perverterade) tyyppisiä. [Sten-Olof Westman] S-o. W., ”Leo Ågrens nya roman: rött om inbördeskriget,” *Landsbygdens Folk* 25.08.1961,3, Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2516310?page=3>.

¹⁰⁸ Nyqvist, ”He ä ju klart,” 43–45.

¹⁰⁹ Juhani Paavolainen, *Polittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I. 'Punainen terrori'* (Helsinki: Tammi, 1966, 250–251. Tiina Lintunen ja Anne Heimo näkevät väitteiden vaikuttavan yhä vielä käsityksimme punaisista. Lintunen & Heimo, ”Monisärmäinen punainen historia,” 45.

¹¹⁰ Mauritz Edström, ”Rättsida på Finlands avigsida,” *Studiekamraten* 54, 2 (1972), 22.

¹¹¹ Mauritz Edström, ”Hatets arv,” *Dagens Nyheter* 25.8.1961.

¹¹² Kinnunen, ”Sisällissodan muistokulttuuri,” 355–356.